

УДК 343.8

ПРОБАЦІЯ: ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

І. С. Яковець

У статті розглядаються тенденції впровадження пробації в Україні, здійснюється аналіз основних підходів до визначення цього поняття в різних нормативних документах та наукових розробках. Наведено основні положення проекту Закону України «Про пробацію», прийнятого Верховною Радою України у першому читанні, а також окреслено основні етапи ведення поняття «пробація» в національний правовий обіг.

Ключові слова: пробація, кримінально-виконавча інспекція, виконання кримінальних покарань, соціальна адаптація, ресоціалізація.

This article considers the trends of implementing probation in Ukraine; the analysis of the main approaches to defining this concept in different regulations and scientific developments has been carried out. The main provisions of the draft Law of Ukraine "On Probation", adopted in the first reading by the Supreme Council of Ukraine, and the main stages of introducing the concept of "probation" in the national legal framework have been outlined.

Keywords: probation, criminal executive inspection, enforcement of criminal penalties, social adaptation, resocialization

1. Вступ

Протягом багатьох років в різних країнах було зроблено багато спроб довести, що милосердя ефективніше за суворість, що турбота про окрему особу має позитивні результати для всього суспільства. Вельми важливою видається ця теза й для сфери виконання кримінальних покарань. Фахівці відзначають, що одним із шляхів сприяння процесу гуманізації Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) є впровадження елементів пробації, подальше вдосконалення діяльності установ виконання покарань шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, здобуття ними освіти та набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві.

2. Постановка проблеми

У міжнародній практиці протидії злочинності загально визнано, що покарання у виді позбавлення волі повинно застосовуватися як крайній засіб впливу до небезпечних злочинців, оскільки ізоляція від суспільства нерідко сприяє руйнуванню особистості, втраті соціально корисних зв'язків. У разі, якщо покарання більш суворе, ніж тяжкість правопорушення, то його застосуванням не поновлюється соціальна справедливість, тому обрання адекватного покарання має дуже велике значення.

Фахівці посилаються, що сутність пробації полягає у випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру. Її мета полягає у ефективному виправленні засуджених та зведенням до мінімуму, наскільки це можливо, кримінального рецидиву з їхнього боку. Важливою складовою виступає дослідження особистості, яке дозволяє отримати картину моральних цінностей конкретних

правопорушників, визначити перспективи виховної та соціально-психологічної роботи з ними [1]. Натомість чіткого визначення цього поняття у національних нормативно-правових актах або наукових розробках так і немає.

3. Літературний огляд

За визначенням юридичної енциклопедії пробація – це вид покарання у Великобританії, США, яке полягає у накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [2]. У деяких країнах інститут пробації визначено як систему заходів, що застосовується до правопорушника як виховні методи замість порушення кримінальної справи або позбавлення волі. Таким чином, у законодавстві зарубіжних держав інститут пробації визначається як вид покарання або вид звільнення від відбування покарання із випробуванням.

Під пробацією також розуміють умовне невиконання призначеного покарання або умовне не призначення покарання із поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд посадової особи (офіцера пробації, агента, помічника тощо), яка здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків та умов пробації, забезпечує проведення виправного курсу [3]. Д. В. Ягунов пропонує цим поняттям охоплювати різні елементи, зокрема:

- 1) концепцію соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально вразливими групами;
- 2) ієрархічну організаційну структуру;
- 3) орган державної влади (службу);
- 4) різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та одночасно умовне звільнення від покарання з випробуванням (або умовне невинесення вироку);

5) специфічний процес виконання альтернативних покарань;

6) стан, в якому перебуває злочинець протягом певного строку;

7) певне з'єднувальна ланка між системою кримінальної юстиції та сфери соціальної роботи [4, 5].

Отож, викладене додатково підтверджує нашу тезу про відсутність чіткого розуміння цього поняття.

4. Існуючі підходи до визначення пробації в Україні

Якщо поглянути на керівні документи ДптСУ, можна зробити висновок, що основним шляхом зміни існуючих національних практик виконання кримінальних покарань називається впровадження елементів пробації, створення служби пробації, перетворення кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації та т.ін.

Одним із найперших актів, в якому офіційно було використано термін «пробація» та зроблено спробу визначення змісту цього інституту, стала *Концепція реформування кримінальної юстиції України*, затверджена указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. У положеннях Концепції *пробація* визначала як інститут права іноземних держав, який використовується у двох значеннях: 1) вид покарання; 2) спеціальна служба. Служби пробації здійснюють свою діяльність у двох головних напрямках: 1) виконання відповідного виду покарання; 2) забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення найбільш адекватного для цієї особи запобіжного заходу або виду покарання. В Концепції мова велась про другий аспект інституту пробації та служби пробації, зокрема закріплювалось, що «для забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення запобіжного заходу або міри чи виду покарання має діяти служба пробації, яка повинна готувати та надавати суду матеріали соціального обстеження особи зі своїми рекомендаціями». Водночас передбачалось, що дана служба має бути створена у сфері відання Міністерства юстиції України.

Наступним документом стала *Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України*, схвалена указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401, відповідно до якої, метою реформування кримінально-виконавчої служби, зокрема, має стати організація діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації. *Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року*, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р., №1511-р, закріпила, що одним з основних завдань Програми є подальше вдосконалення роботи Державної кримінально-виконавчої служби шляхом організації діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах

пробації. Стале ж функціонування служби пробації, за названим документом, має бути забезпечене на другому етапі виконання Програми – в період з 2013-2017 роки, а до очікуваних результатів віднесено створення служби пробації у сфері відання Мін'юсту.

Останнім документом, який доволі чітко визначив окремі форми пробації та їх зміст, стала *Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні*, затверджена указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. В ній до основних заходів з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх віднесено створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення. А одним із засобів досягнення цієї мети називається сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги у працевлаштуванні, отриманні освіти. Реалізація цієї Концепції має проходити поетапно протягом 2011-2016 років, а її результатами, поміж іншим, мають стати: прийняття законів про службу пробації; реалізація пілотних проектів щодо створення центрів пробації неповнолітніх, які вчинили правопорушення.

Отож, по суті, національні нормативні акти дають підґрунтя для запровадження: 1) пробації як виду покарання; 2) пробації як служби для виконання покарання у виді пробації та надання досудових доповідей; 3) служби пробації для неповнолітніх.

Більше того, *Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні*, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р, чітко передбачається створення у 2012 році служби пробації, однією із функцій якої повинне бути забезпечення належного патронажу неповнолітніх, що відбувають покарання у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції. Відповідальність же за реалізацію цього завдання покладено на Мін'юст, ДПтС та МВС. Передбачається також розробка порядку проведення оцінки ризиків скоєння повторних злочинів неповнолітніми, що перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції ДПтСУ та до 2014 року розпочати виконання програм реабілітації неповнолітніх, що перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції ДПтСУ. Подібна відсутність чіткого визначення поняття та змісту пробації призводить до різноманітного тлумачення цього терміну, що вносить значну плутанину у зміну практики виконання кримінальних покарань. Немає єдності стосовно розуміння пробації й серед науковців.

Як видається, плутанина виникає й через не зовсім правильний й переклад базових понять, які стосуються пробації, з інших мов. Так, в національних джерелах (як наукових, так і нормативних) слово «пробація» практично завжди перекладається як «випробування», що і дає підстави розуміти її як вид звільнення від відбування покарання, з одночасним запереченням можливості її застосування при засудженні до покарань у виді виправних або громадських робіт, умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання тощо. Натомість, у переважній більшості країн використовується не сам по собі термін «пробація», мова зазвичай ведеться про «probation service» [6], тобто, про «пробаційні (іспитові) послуги» чи «іспитове (випробувальне) обслуговування», а також про «probation order» - «іспитовий (пробаційний) наказ» [7].

У свою чергу у проекті закону України «Про пробацію», розробленим Кабінетом Міністрів України [8], ведеться мова про перейменування кримінально-виконавчої інспекції на «органи пробації», які є «органами, утвореними центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації». Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України, коментуючи цей проект, вказує: «проект закону реєстр. №1197-1 передбачає створення системи органів пробації, яку становлять центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (перейменованій з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань) та органи, утворені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Тобто, пропонується впровадження моделі пробації у роботу існуючої вже служби – кримінально-виконавчої інспекції, яку пропонується перейменувати на «органи пробації».

За цим проектом пробація розуміється як система наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до осіб, яких притягнуто до кримінальної відповідальності, та забезпечення суду інформацією, що характеризує особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Передбачається існування декількох видів пробації: 1) досудова пробація – забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує особу, яка притягається до кримінальної відповідальності, з метою прийняття судом рішення про міру відповідальності особи. Для підготовки досудової доповіді персонал органів пробації має право отримувати інформацію про особу, яка притягається до кримінальної відповідальності, від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян. Досудова доповідь стосовно особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, повинна містити: соціально-

психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок щодо можливості виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Особі, яка притягається до кримінальної відповідальності, надається можливість брати участь у підготовці досудової доповіді. Участь особи у підготовці досудової доповіді полягає у наданні персоналу органів пробації інформації, необхідної для підготовки такої доповіді; 2) наглядова пробація – здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Органи пробації під час наглядової пробації реалізують пробаційні програми щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. До реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності; 3) пенітенціарна пробація – підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб за обраним ними місцем проживання після звільнення. Органи пробації у взаємодії з установами виконання покарань, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб.

Враховуючи глибину пропонованих новацій, можна констатувати, що буде проведене не звичайне перейменування однієї структури у іншу, фактично сферу діяльності ДКВСУ пропонується значно розширити за межі кримінально-виконавчих правовідносин, охопивши ними усі без винятку стадії кримінальної відповідальності та, певним чином, й момент після звільнення. О. М. Джу́жа та А.В.Кирилюк йдуть ще далі та вказують, що «Пенітенціарна система України повинна розбудовуватись на ґрунті діючої кримінально-виконавчої системи, яка включає в себе складові елементи: Державної пенітенціарної служби з усіма її підрозділами і функціями; Державної виконавчої служби з усіма її підрозділами і функціями; військові частини, дисциплінарні батальйони, гауптвахти, при цьому головним суб'єктом реалізації політики і законодавства у цій сфері покладається на Державну пенітенціарну службу». Що ж до структури Державної пенітенціарної служби, то до її складу пропонується включити два Департаменти: Департамент пенітенціарних установ (арештні дома,

кримінально-виконавчі установи: виправні колонії, виправні центри, слідчі ізолятори, виховні колонії); Департамент виконання альтернативних позбавленню та обмеженню волі, покарань і пробації, функції якого би полягали у наступному: виконання альтернативних позбавленню волі видів покарань; випробуванні; постпенітенціарному впливі [9].

5. Висновки

Таким чином визнається доцільним створення органу, який отримує необмежений вплив на особу, починаючи з моменту порушення кримінального провадження й до вирішення подальшої долі засудженого в процесі його виконання та після звільнення, що ми вважаємо цілком неприйнятним. Подібний підхід не виправдано розширює кримінально-виконавчу діяльність далеко за межі кримінально-виконавчих правовідносин, фактично намагаючись пов'язати їх виникнення з юридичними фактами, які є підставами для існування відносин зовсім іншого виду та характеру.

Література

1. Михайлова, І. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження [Текст] / І. Михайлова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 72–75.
2. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. [Текст] / ред. Ю. С. Шемшученко. – Допов. вид. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 4 : Н–П. – 2002. – 720 с.
3. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні : посіб. [Текст] / За ред. Беци О.В. – К.: «МП Леся», 2003. – 116 с.
4. Ягунов, Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура [Текст] : конспект лек. / Д. В. Ягунов. - Черкаси: Изд-во Ю. Чабаненко, 2007. – 72 с.
5. Ягунов, Д. В. Пробация: трансформация концептуальных основ и перспективы создания национальной модели в Украине [Текст] : сб. науч. тр. / Д. В. Ягунов // Актуальные проблемы европейской интеграции. – О.: «Феникс», 2008. – С. 437–460.

6. Probation Service [Electronic resource] / Available at: http://wn.com/Probation_Service
7. Probation orders [Electronic resource] / Available at: http://www.glasgow.gov.uk/en/Residents/Care_Support/Criminal_Justice/Probation/probationorders.htm
8. Проект Закону про пробацію № 1197-1 від 18.01.2013 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45499
9. Джужа, О.М. Щодо оптимізації системи виконання покарань України [Текст] / О. М. Джужа, А. В. Кирилюк // Право та управління. – 2011. – № 1. – С. 141–147.

References

1. Mikhailova, I. (2009). Institut probatsii : okremi aspekti vprovadzhennia [The Institute of probation: selected aspects of implementation]. Business, Economics and law, 10, 72–75.
2. Shemshuchenko, J. S. (Ed.) (2002). Juridichna entsiklopedia 6 v 6-ti t. [Legal encyclopedia : 6 so]. Kiev : Ukrainian encyclopedia them. M. P. Bagana, 720.
3. Betsa, A.V. (Ed.) (2003). Vprovadzhennia alrnativnakh vidiv kriminalnah pokaran v Ukraine [Implementation of alternative criminal sanctions in Ukraine]. Kiev : MP Lesya, 116.
4. Yagunov, D. V. (2007). Slugba probatsii : kontsepsia, printsipi deiatelnosti, organizatsionnaya struktura [Probation service: the concept, principles, organizational structure]. Cherkassy: Publishing house Y. Chabanenko, 72.
5. Yagunov, D. V. (2008). Probatsia : transformatsia contseptualnikh osnov I perspektivi sozdaniya natsionalnoi modeli v Ukraine [Probation: the transformation of the conceptual foundations and perspectives of creating a national model in Ukraine]. Collection of scientific papers on European integration and law. Odessa : Phoenix, 437-460.
6. Probation Service. Available at: http://wn.com/Probation_Service.
7. Probation orders. Available at: http://www.glasgow.gov.uk/en/Residents/Care_Support/CriminalJustice/Probation/probationorders.htm
8. The draft Law on probation No. 1197-1 from 18.01.2013. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45499
9. Dguga, O. M. (2011). Shodo optimizatsii sistemi vikonannya pokaran Ukraini [The optimization of the system of execution of punishments of Ukraine]. Law and management, 1, 141 147.

Дата надходження рукопису 19.08.2014

Яковець Ірина Станіславівна, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, вул. Пушкінська, 49, м. Харків, Україна, 61002
E-mail: sektor2@ukr.net